

Az integráció általános kihívásai: a civil társadalom problémája

Az európai integráció és a polgártársadalom kapcsolata, bár nem magától értetődő, lényegében igen szoros. Közeg és folyamat viszonyának tekinthető, ami azt jelenti, hogy egyik sem lehet meg a másik nélkül, mondhatni kölcsönhatásban vannak, és ilyen értelemben meghatározottak. Például élve, nyelv és beszéd kapcsolatára lehet itt hivatkozni. A betűk, a szavak és a nyelv önmagában még nem jelentik az élőbeszédet, nem határozzák meg az általa kifejeződő gondolatot, de a beszéd, mint folyamat mégsem létezhet mindezek nélkül, sőt, a gondolat sem teljesen független tőlük. Lényegében tehát szabályszerűségek érvényesülnek az élő beszédben is, amelyek a nyelven túli, de a nyelv által közvetített és rögzült kulturális hatásokat jelentenek. Egy rövid, témánkba is vágó példát említenék ennek érzékeltetésére. A „polgárság” kifejezés a különböző nyelvekben más és más jelentésárnyalattal jelenik meg, annak a történeti folyamatnak a következtében, hogy voltak országok, ahol a polgárság úgynevezett Wirtschaftsbürgertum volt, míg más országokban Bildungsbürgertum értelemben használatos. A két kifejezés eltérő tartalmakat hordoz, függetlenül attól, hogy különböző nyelvekre természetesen lefordítható.

Mindenekelőtt lássuk ezek után azt az európai közeget, amelyben ma a polgárosodás folyamata lezajlik. Itt található meg ugyanis a bennünket foglalkoztató probléma, az integráció helyszíne, kihívása. Egy ilyen horderejű problémát nem lehet a saját történetisége nélkül vizsgálni. Az az európai közeg, amelyben a jelenlegi integrációs folyamat zajlik, 1945 után jött létre, Európa újjáépítésének szándéka jegyében. Egyértelmű és világos volt a világháború után, hogy a politika új szereplői mindenáron meg akarják akadályozni, hogy hasonló barbárság forduljon elő. A holokauszt rémitő és csak fokozatosan kibontakozó valósága különösen aláhúzta ennek a törekvésnek a fontosságát, és óriási lelki hajtóerőt is jelentett Európa újjáépítésében ebből a szempontból.

A múlt tanulságait a jövő szempontjából levonva, Európa újjáépítésének 1945 utáni időszakában, különösen fontos törekvés volt, hogy ne valósuljon meg többé a győzők uralma a legyőzöttek felett, minthogy valamennyi korábbi európai háborúnak ez volt a hátterében. A másik nagyon fontos tanulság az volt, hogy a közös érdekeket a demokratikus eszmények jelentik a nemzetközi kapcsolatokban, és ez az elv már rögtön a háború utáni építkezés idején Monet, Schumann, De Gasperi, Adenauer és mások, az Európai Unió alapító atyjainak szemléletében a plurális demokrácia elveit előlegezték meg, amelyeket nemzetek feletti elveknek, eszményeknek tekintettek kez-

dettől fogva. A harmadik szempont az eddig említett kettő mellett az, hogy az európai egység az egyetlen megoldás a szándék megvalósítása céljából. Az európai egység politikai kérdés volt, amelyet a fasizmus veresége tett különösen időszerűvé. Ehhez járult még a hidegháború kezdete, valamint az a szintén nagyon fontos mozzanat, hogy 1945-ben lényegében egy szovjet–amerikai bipoláris világ képe kezdett már kibontakozni, amelyben Európa súlya gazdasági és politikai szempontból nem utolsósorban a háborús pusztulások miatt határozottan lecsökkent.

Mindez parancsolóan vetette föl, hogy újfajta közösséget kell építeni, és a közösség építése – ma már ez nem tűnik annyira nyilvánvalónak, mint akkoriban – politikai kérdés volt. Az európai egység fő motívumai között kezdetben már különösen hatott, hogy Európa többé nem lehet gazdasági, politikai gyarmattartó vagy hatalmi monopólium. Olyan közösségre van tehát szükség, amely ezektől a hagyományos szempontoktól mentes. Tudatában voltak az alapító atyák annak is, hogy a harmadik világban óriási átrendeződés indul el, s hogy ehhez demográfiai forradalom is kapcsolódik.

Sorrendben harmadikként említjük, de akár első helyre is tehető a német–francia megbékélés szempontja is, amely az egységes Európa zálogának tűnt akkoriban. A német–francia megbékélés egyébként a nemzet új felfogása felé vivő nagyon fontos szempont. Kezdetről fogva érvényesült már, hiszen a Marshall-segélyt közösen osztották el, nem tettek különbséget a legyőzött németek és a győztes országok között. Rövidesen éppen ennek a megbékélésnek a jegyében megszületett az Európai Szén- és Acélközösség, két olyan szektorban, amelyekben mindkét ország igen komoly erővel rendelkezett, és ahol tevékenységük összehangolását, mint egy kísérleti terepen, különösen jól el lehetett végezni. 1958-ra azután az Európai Szén- és Acélközösség már kiterjedt az ipari termelés egészére és a mezőgazdaságra is.

Mindebből részben következik az európai egység kibontakozásának negyedik nagyon fontos motívuma, hogy tudniillik a politikai integráció motorja a gazdaság lett, és az is maradt mind a mai napig.

A később felbukkant szempontok igen jelentős szerepet játszottak az európai egység összekovácsolásában, de az eddigiekből következtek. A német egység a berlini fal leomlása után csak azért jöhetett létre, mert az európai integráció keretében valósult meg. Erről 1989-ben a döntő strasbourgi európai csúcsertekezleten Kohl kancellár úgy nyilatkozott, hogy az egység érdemének két oldala van. Vagyis a német egység egyszerre német belügy és az európai integráció ügye. Ebből adódóan éppen 1989 után fölgyorsultak a politikai integráció folyamatai az Európai Unióban.

A másik fontos új szempont, mondhatni új érték a szubszidiaritásé volt, amely a Maastricht-csúcson 1992-ben került kodifikált formában is megfogalmazásra. A szubszidiaritás elve, az átláthatóság elvével együtt szintén az európai integráció alapértékévé, erkölcsi követelményévé vált. A harmadik új, az európai egységben ugyancsak meghatározó szerepet játszó érték az, hogy az egyéni emberi jogoknak a kollektív jogok is, vagyis a közösséghez tartozás jogai is a részeivé lettek, és így az emberi jogok problémája új megvilágításba került az 1990-es években, nem utolsósorban a jugoszláv válság hatására.

Röviden összegeztük az eddigiekben, hogy melyek az integrációt meghatározó fő kiinduló szempontok, motívumok, erkölcsi értékek. Most azonban beszélni kell a dilemmáról is, amely a nemzeti érdekek és az európai közösségi érdekek között feszül. Ezt tömören úgy szokás megfogalmazni, hogy az Európai Unióról nem lehet tudni, világhatalom-e vagy pedig csak vidéki óriás. Egyrészt egyedülállóan nagy politikai és kulturális eltérések jellemzik a tagországokat, másrészt a gazdasági-kereskedelmi realitások egyre erősebben kötik össze őket. A közös intézmények működésében nemcsak az a probléma, hogy a nemzeti érdekek oldaláról kritika érheti őket, hanem az úgynevezett demokrácia deficit problémája sem megoldott még az Európai Unióban, ami azt a kérdést veti fel, hogy a közösség intézményei milyen fajta demokratikus választások útján szerzett legitimitációt mutatnak. A közös agrárpolitika, a közös kül- és védelmi politika, valamint a közös pénz valamilyen módon összekapcsolja a tagországokat. Kérdés, mi a közös együttélés ellentéteire, mi a vidéki óriás világhatalom ellentmondására adandó válasz alapja. Ez az integrációnak mint közegnek a nagy kérdése is. A válasz az együttélés szándéka, amely a tagországokat összekapcsolja. Az együttélés szándéka testesül meg az európai akaratban, és a demokratikus intézmények hasonlósága, illetve hasonló működése az, amely az Európai Uniót mint közösséget politikai és tágabb erkölcsi értelemben is összetartja.

A közös identitás ugyan még messze van, de bizonyos, úgynevezett európai értékek, amelyek az eddig kifejtettek keretében alakultak ki, mindenképpen jól érzékelhetőek. Erre példa a Haider-ügy is, ahol függetlenül attól, mennyire volt helyes vagy nem helyes a tagországok reakciója az osztrák választási eredményekre, az európai értékek szempontja megkérdőjelezhetetlen és döntő mozzanat. De ugyanez magyarázza az európai szerepvállalást a jugoszláv válságban, függetlenül attól, hogy ebben az esetben az amerikai részvétel meghatározó volt. Bebizonyosodott, hogy az Európai Unió egy emberjogi probléma védelmében egységesen volt képes fellépni.

Itt térünk át a fejtegetés második részére. Az európai integráció és a polgártársadalom összefüggését tekintve a kulcskérdés a közösség problémája. A polgártársadalom egén és közösség viszonyát domborítja ki, de hozzá kell rögtön tenni, hogy a polgár szó nem osztálykategória. Hogy hogyan kell érteni, arra tulajdonképpen a társadalomtudományokban kétféle megközelítés lehetséges. Egy normatív, illetve egy analitikus megközelítés. A továbbiakban a polgárt erkölcsi normaként fogjuk vizsgálni, ami természetesen nem jelent értékmentes megállapítást. A polgár elfogadja a kölcsönösségen alapuló kapcsolatok létezését, pozitív értelemben foglalkoztatja, hogy mi lesz a többiekkel, mindig a kisebbség, a gyengébb közösség és a nehezebb sorsú emberek sorsa iránt fogékony. Elfogadja, megérti, gyakorolja, hogy a plurális társadalomban mindenki több közösséghez is tartozhat és ilyen értelemben a nemzetállam vagy az úgynevezett szocialista állam, pártállam állampolgárának szöges ellentéte. Ez az a fogalmi keret tehát, amelyben a polgárt mint normát, erkölcsi normát kifejezésként érteni kell.

Mi a helyzet ma, mit jelent ma a polgár kifejezés reneszánsza? A kilencvenes években nagy váltás zajlott le, és ez tükröződik abban is, hogy a kifejezés komoly, új tartalmakkal gazdagodott. Az egyik ilyen nagy változást az a vita hozta, amely az úgynevezett citizenship probléma körül bontakozott

ki, vagyis – az angolszász világban elsősorban – az volt a vita témája, hogy az állampolgárnak mik a jogai és kötelességei.

A másik nagy vita a multikulturalitás körül bontakozott ki. A multikulturalitás mint a plurális társadalom természetes következménye annyit jelent, hogy a társadalom tagjai különböző kultúrák részesei, tevékeny szereplői is lehetnek egyszerre. A harmadik vita elsősorban a volt szocialista országokban csapott magasra, és ez a civil társadalom értelmezése körül bontakozott ki. A civil társadalom az akkori ellenzék felfogása szerint a pártállami viszonyok társadalmától elkülönülő, azzal szakadásban lévő, de mindenképpen attól teljesen távol álló emberek közössége volt, akiket erős államellenesség is jellemezett.

Közös vonása, hogy egyén és közösség újfajta kapcsolatát feszegetik. A viták egyébként egymást kizáró szélsőségekkel kapcsolatban bontakoztak ki, és mind a három nagy vitában ez a problémafelvetés két pólusként jelenik meg. Az egyik szélsőség ezekben a vitákban karikatúraszerűen kifejezve azt állította, hogy az egyén polgári jogait egy küzdőtéren, az úgynevezett társadalmi mezőben érvényesíti a lehetőségek maximumáig. Ezt a dzsungel képzetével lehet jellemezni. A másik szélsőség szerint ellenben az egyén egy közösség tagjaként közösségi akaratot valósít meg, amely mintegy reá sugárzik felülről, hiszen a közösség lényegesen több, mint az őt alkotó egyének sokasága. Ilyen a hangya. Magyarán mondván a hangya lenne ennek a másik felfogásnak a jelképes megjelenítője.

Az 1990-es évek fontos fejleményének tekinthetjük, hogy e viták fölött csakúgy, mint a dzsungel-hangya szembeállítás fölött eljárt az idő. Egyrészt az erkölcsi elvek és az erkölcsi elvek betartása iránt a társadalom ma érzékenyebb, mint az előző nemzedékek voltak. Másrészt a hagyományos tekintélyelvűséggel ma a társadalom élesebben áll szemben, mint korábban. Harmadrészt, a mai értékek között számos olyan posztmaterialista érték is van, amelyek az embereket a korábbiakban nem foglalkoztatták különösebben. Ilyenek a környezetvédelem problémái, az emberi jogok problémái és a szexuális önállóság problémája is. Mindez oda vezet, hogy új módon kerül előtérbe a társadalom összetartozásának a tudata. Ma a polgár erkölcsi lény, aki képes egyéni, csoport, kulturális és etnikai érdekeit összeegyeztetni az egész sokrétű közösséget, a közjót megjelenítő állam érdekeivel. Ilyen formán a polgárosodás ma a demokrácia felé vezető folyamatot jelenti, amely az európai kultúra régi hagyományán, a racionalizmuson alapszik. Végül pedig a polgár és állam kapcsolatát ma az határozza meg, hogy a nemzet értelme szöges ellentétben áll a nacionalizmussal.

Az új polgártársadalom jellemzői az európai integrációban a következőképpen fogalmazhatók meg. A polgár mint közösségi lény egyenlő esélyeket követel a társadalomban, különösen az oktatásban. Kiemelt szempontnak tekinteli a gyengék és a kisebbségek segítését. Különleges figyelmet kíván szentelni a politika minden szintjén a kultúrának, tudománynak, valamint a család problémáinak. Ennek az új szemléletnek egyik fontos elve az is, hogy azt hirdeti, nincsen jog kötelesség nélkül, továbbá nincsen döntési hatalom demokratikus hatalmi ellenőrzés nélkül. Végül az új polgártársadalomban, tehát a polgárságnak ebben az értelemben felfogott társadalmában konzervatív életszemlélet jellemző, amely nem pártálláshoz kötődik, hanem meglehetősen általános igények jellemzik pártpolitikai szempontok

nélkül is. Ma már közkeletű kívánság, hogy minden változást annak gyakorlati haszna és következményei alapján kell megítélni, hogy a tudományos és technikai haladás következményeit óvatosan és árnyaltan kell értékelni. Hogy a múltnak és a történelemnek különleges szerepe van a képzésben, a társadalmi tudat formálásában. Hogy a környezetet illetően az előzmények hangsúlyos figyelembevétele szükséges a változások függvényében. Végül a családnak kiemelt jelentősége van, azon belül is a gyermekek jóléte különleges szempont, amely a társadalompolitika központi problémáját jelenti.

A most elmondottakat normák összefoglalásának lehet tekinteni, s természetesen jogos az elsőként felvetődő kérdés, mi valósul meg mindebből a gyakorlatban. A normák és a gyakorlat világát lényegében megérteni lehet egymás fényében, a tisztázásnak talán ez az egyik fő szempontja. Az ilyen értelemben tisztázandó kérdések köréből integráció és polgártársadalom vonatkozásában azonban még egy mozzanatra szükséges, legalább jelzőként kitérni.

A nemzet mint norma az integráció közegében különleges értelmet kap, s nem véletlen, hogy a legtöbb vita a nemzetállamiság értelmezése körül szokott kipattanni. Az eddigi okfejtésből azonban meggyőződésem szerint megrajzolható annak a nemzetnek is a körvonala, amely nem az ellentmondások, hanem azok feloldásának a színtere. Ma a nemzetet a polgári társadalom és az állam kapcsolatának megvalósulásaként lehet felfogni. Ennek a kapcsolatnak a meghatározó eleme az a plurális demokrácia, amelynek megfelelő működése minden európai integrációs követelmény alapja. Mint-hogy ma is azt tapasztaljuk, hogy ebben a vonatkozásban különféle, egymástól határozottan eltérő kapcsolatok lehetségesek állam és polgártársadalom között, ki kell azt is mondani, hogy az integráció ebben a vonatkozásban is közeg, amelyben többféle nemzet jöhet létre. Saját nemzeti karakterünk feladásáról egy általános európai nemzeteszmény oltárán tehát szó sem lehet, hiszen eleve többféle, egymástól alapvetően különböző formáció lehetséges. Ezek jellemzése azonban túlnó a jelen eszmefuttatás keretein.

Sárkány Mihály

Az Európai Unió és a nemzeti identitás megőrzésének esélyei

Az Európai Unió felé közeledve kétségkívül a megfontolandó ügyek közé tartozik a nemzeti illeszkedés kérdése, amit aggodalmasabb hangok a nemzeti identitás veszélyeként fogalmazznak meg. Ennek a kérdéskörnek a tárgyalása nem könnyű, már csak azért sem, mert a nemzet, a nemzeti iden-